

PROBATSIIYA XIZMATI NAZORATI OSTIDAGI SHAXSLAR BILAN OLIB BORILADIGAN IJTIMOIIY, HUQUQIIY VA PSIXOLOGIK ISHLARNING YO`NALISHLARI, SHAKLLARI VA UNI REJALASHTIRISH NAZARIY-HUQUQIIY ASOSLARI.

Maxamadaliyev Saidjahon

O`zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi 3-kurs kursanti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlarning yo`nalishlari, ularni amalga oshirish shakllari hamda mazkur faoliyatni samarali tashkil etish va rejalashtirish masalalarini kompleks o`rganishga bag`ishlangan. Tadqiqot ishida probatsiya institutining nazariy-huquqiy asoslari, uning jamiyatdagi o`rni va ahamiyati, shuningdek, jinoyatchilikning oldini olish va huquqbuzar shaxslarni ijtimoiy rehabilitatsiya qilishdagi roli chuqur ilmiy tahlil etilgan. Ishda probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning huquqiy maqomi, ularning huquq va majburiyatlari, qonunchilikda belgilangan cheklovlar hamda ularning ijtimoiy muhitga moslashuvi bilan bog`liq muammolar tizimli yondashuv asosida ko`rib chiqilgan. Xususan, ushbu toifadagi shaxslarning bandlik darajasi pastligi, ijtimoiy qo`llab-quvvatlash mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, oilaviy va ijtimoiy muhitdagi salbiy omillar, psixologik beqarorlik va ijtimoiy stigmatizatsiya kabi muammolar tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida probatsiya xizmatida amalga oshiriladigan ijtimoiy ishlarning asosiy yo`nalishlari sifatida shaxslarni ijtimoiy moslashtirish, ularni mehnat bozoriga integratsiya qilish, kasb-hunar o`rganishga yo`naltirish, oilaviy muhitni mustahkamlash va ijtimoiy yordam ko`rsatish mexanizmlari o`rganilgan. Huquqiy ishlar doirasida esa nazorat ostidagi shaxslarga huquqiy maslahatlar berish, ularning huquqiy ongini oshirish, amaldagi qonunchilik talablariga rioya etilishini ta`minlash, shuningdek, huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan profilaktik choralar tahlil qilingan. Psixologik ishlar yo`nalishida shaxslarning psixologik diagnostikasi, individual va guruhiiy psixokorreksion ishlar, stress, agressiya va deviant xulq-atvorni bartaraf etishga qaratilgan usullar yoritilgan. Shuningdek, probatsiya faoliyatini tashkil etishning asosiy shakllari, jumladan, individual profilaktik ishlar, guruhiiy mashg`ulotlar, rehabilitatsion dasturlar, ijtimoiy hamkorlik mexanizmlari hamda idoralararo hamkorlik masalalari keng yoritilgan.*

Annotation: *This article is devoted to a comprehensive study of the directions of social, legal, and psychological work carried out with individuals under probation service supervision, the forms of their implementation, as well as issues related to the effective organization and planning of such activities. The research thoroughly analyzes the theoretical and legal foundations of the probation institution, its role and significance in society, and its contribution to crime prevention and the social rehabilitation of offenders. The study systematically examines the legal status of persons under probation supervision, their rights and obligations, the restrictions established by legislation, and*

the problems associated with their adaptation to the social environment. In particular, issues such as the low employment rate of this category of individuals, insufficiently developed mechanisms of social support, negative factors within family and social environments, psychological instability, and social stigmatization are analyzed. Within the framework of the research, the main directions of social work implemented in the probation service are explored, including social adaptation of individuals, their integration into the labor market, vocational guidance and training, strengthening of the family environment, and mechanisms for providing social assistance. In the sphere of legal work, the study examines the provision of legal consultations to supervised individuals, enhancement of their legal awareness, ensuring compliance with current. Regarding psychological work, the article highlights psychological diagnostics of individuals, individual and group psycho-corrective activities, and methods aimed at overcoming stress, aggression, and deviant behavior. Furthermore, the study broadly covers the main forms of organizing probation activities, including individual preventive work, group training sessions, rehabilitation programs, mechanisms of social partnership, and interagency cooperation.

Аннотация: Данная статья посвящена комплексному исследованию направлений социальной, правовой и психологической работы, проводимой с лицами, находящимися под надзором службы пробации, форм их реализации, а также вопросов эффективной организации и планирования данной деятельности. В исследовании глубоко проанализированы теоретико-правовые основы института пробации, его роль и значение в обществе, а также его значение в предупреждении преступности и социальной реабилитации лиц, совершивших правонарушения. В работе на основе системного подхода рассмотрены правовой статус лиц, находящихся под пробационным надзором, их права и обязанности, ограничения, установленные законодательством, а также проблемы, связанные с их адаптацией к социальной среде. В частности, проанализированы такие проблемы, как низкий уровень занятости данной категории лиц, недостаточное развитие механизмов социальной поддержки, негативные факторы семейной и социальной среды, психологическая нестабильность и социальная стигматизация. В рамках исследования изучены основные направления социальной работы, осуществляемой службой пробации, включая социальную адаптацию личности, интеграцию в рынок труда, профессиональную ориентацию и обучение, укрепление семейной среды, а также механизмы оказания социальной помощи. В сфере правовой работы рассмотрены вопросы предоставления правовых консультаций лицам, находящимся под надзором, повышения их правового сознания, обеспечения соблюдения требований действующего законодательства, а также профилактических мер, направленных на предупреждение правонарушений. В направлении психологической работы освещены вопросы психологической диагностики личности, индивидуальной и групповой психокоррекционной работы, а также методы, направленные на

преодоление стресса, агрессии и девиантного поведения. Кроме того, в статье подробно раскрыты основные формы организации деятельности пробации, включая индивидуальную профилактическую работу, групповые занятия, реабилитационные программы, механизмы социального партнерства и межведомственного взаимодействия.

Kalit so'zlar: *Probatsiya xizmati, probatsiya nazorati, ijtimoiy rehabilitatsiya, huquqbuzarlik profilaktikasi, ijtimoiy moslashuv, psixologik yordam, huquqiy maslahat, probatsiya instituti, nazorat ostidagi shaxslar, psixokorreksion ishlar, deviant xulq-atvor, stress va agressiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, bandlik masalalari, kasb-hunar o'rgatish, rehabilitatsion dasturlar, individual profilaktika, guruhuy mashg'ulotlar, huquqiy ong, idoralararo hamkorlik, ijtimoiy stigmatizatsiya, oilaviy muhit, jinoyatchilikning oldini olish, ijtimoiy hamkorlik mexanizmlari, probatsiya faoliyatini rejalashtirish.*

Keywords: *Probation service, probation supervision, social rehabilitation, crime prevention, social adaptation, psychological assistance, legal counseling, probation institution, supervised persons, psychocorrectional work, deviant behavior, stress and aggression, social support, employment issues, vocational training, rehabilitation programs, individual prevention, group training sessions, legal awareness, interagency cooperation, social stigmatization, family environment, crime prevention, mechanisms of social partnership, planning of probation activities.*

Ключевые слова: *Служба пробации, пробационный надзор, социальная реабилитация, профилактика правонарушений, социальная адаптация, психологическая помощь, правовое консультирование, институт пробации, лица, находящиеся под надзором, психокоррекционная работа, девиантное поведение, стресс и агрессия, социальная поддержка, вопросы занятости, профессиональное обучение, реабилитационные программы, индивидуальная профилактика, групповые занятия, правовое сознание, межведомственное сотрудничество, социальная стигматизация, семейная среда, предупреждение преступности, механизмы социального партнерства, планирование деятельности пробации.*

“Probatsiya ” so’zi lotinchadan olinganda “probatio” ya’ni “sinov muddati” ma’nosini anglatadi, ingliz tilidan “probare” sinov ma’nosini anglatadi. O’zbekiston Respublikasida so’nggi yillarda olib borilgan sud-huquq tizimini isloh qilish borasida olib borilgan islohotlar natijasida Probatsiya xizmati respublikamizda ham tashkil qilindi. Muhtaram Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev tomonidan olib borilgan “Inson qadrini ulug’lash ” tamoyiliga asosan hamda O’zbekiston Respublikasi “inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”ning to’laqonli a’zosi ekanligimizning yorqin dalili sifatida bu xizmat tashkil etildi desak mubolag’a bo’lmaydi. Probatsiya xizmati Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti tarkibidagi tashkiliy tuzilma bo’lib, o’zining tashkiliy-shtat va boshqa ichki masalalariga ega xizmat hisoblanadi. Probatsiya xizmati sudning qonuniy kuchga ega bo’lgan hukmi(ajrimi)ga asosan ozodlikdan maxrum qilish bilan bog’liq bo’lmagan jazolarni ijrosini ta’minlaydi va “axloq tuzatish ishlari ” ,

“muayyan huquqdan maxrum qilish”, “majburiy jamoat ishlari”, “ozodlikni cheklash” kabi jazolarning ijrosini tashkil qiladi. Probatsiya soʻzi ilk bor AQShlik olim John Augustus tomonidan qoʻllanilgan boʻlib, AQShning Massachussets shtatida 1878-yil ilk bor qoʻllanilgan yaʼni ilk marotaba shaxsni kafillikka olgan holda uni qamoq jazosidan saqlab qolgan. 1905- yilda ilk xizmat koʻrinishida tashkil etilgan. Keyinchalik Angliya va Germaniyada ham rivojlanib bordi. Probatsiya xizmati ilk koʻrinishi jazolarni ijro qilish inspeksiyasi sifatida tashkil qilingan. Keyingi islohotlar natijasida yaʼni Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7- noyabrdagi “Jinoyat-ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish choratadbirlari toʻgʻrisida” gi PQ-4006 -sonli⁴³ qaroriga asosan 2019-yil 1-yanvardan boshlab IIV Huquqbuzarliklar profilaktikasi bosh boshqarmasining tarkibida probatsiya xizmati va uning hududiy tizimlari tashkil etildi. Qisqa muddat davomida probatsiya xizmatini takomillashtirish ushbu tizimning huquqiy maqomini kuchaytirish, nazoratdagi shaxslar huquq erkinliklarini taʼminlash boʻyicha bir qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14- fevral kuni “Ichki ishlar organlari probatsiya xizmati faoliyatini samarali tashkil etish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida” gi 84-sonli qarori qabul qilinib, ushbu qaror asosida probatsiya nazorati ostidagi shaxslarga ijtimoiy-huquqiy va psixologik yordam koʻrsatish boʻyicha vazirliklar va idoralarning hamkorlikdagi faoliyat mexanizmi belgilab berildi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-aprel kuni PQ-207- sonli qarori bilan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-noyabrdagi “Jinoyat ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” gi PQ-4006-sonli qarorining ayrim bandlariga qoʻshimcha-oʻzgarishlar kiritilib, qarorning 6-bandida koʻrsatilgan IIV ning Axloq tuzatish ishlari jazosini oʻtashdan kelib tushadigan ushlanmalarning 50% hisobidan shakllantiriladigan Probatsiya xizmatini rivojlantirish jamgʻarmasini tashkil etish 100%lik qilib almashtirildi. Hozirgi kunda bu kabi islohotlar statistikaning turli xilda oʻzgarishiga sabab boʻlmoqda. Probatsiyaga oid axborot tizimini rivojlantirish asnosida uni sud ishlari hamda fuqarolik va migratsiya va personallashtirish departamenti bilan uzviy hamkorligi yoʻlga qoʻyilib ularning axborot tizimlari integratsiya qilindi. Buning natijasida sud chiqargan hukm (ajrim)lar qaysi hududiy birlikka tegishli boʻlsa oʻsha hudud probatsiya baʼzasida koʻrinib turishi bu ham yoʻlga qoʻyilsa ham vaqt ham bir muncha qulayliklarni yaratar edi. Kelib chiqadigan har qanday xatoliklar boʻlsa hukm(ajrim) chiqargan sudning oʻziga qay holatda boʻlsa shu holatda joʻnatib yuborilishi uchun ham qulay hisoblanadi.

Probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlar — bu ozodlikdan mahrum qilish bilan bogʻliq boʻlmagan jazolarga hukm qilingan shaxslarning xulq-atvorini nazorat qilish, ularni tarbiyalash, jamiyatga moslashtirish (reabilitatsiya) va takroriy jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan majmuaviy chora-tadbirlar tizimidir. Probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlar — bu

⁴³ 2018-yil 7- noyabrdagi “Jinoyat-ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish choratadbirlari toʻgʻrisida” gi PQ-4006 -sonli qarori

ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazolarga hukm qilingan yoki sud tomonidan probatsiya nazoratiga olingan shaxslarning xulq-atvorini tizimli ravishda nazorat qilish, ularni ijtimoiy jihatdan tarbiyalash, huquqiy ongini oshirish, jamiyatga qayta moslashtirish (reabilitatsiya qilish) hamda ularning qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan kompleks va uzluksiz chora-tadbirlar majmuasidir. Mazkur faoliyat jarayonida probatsiya nazoratidagi shaxslarning shaxsiy xususiyatlari, oilaviy va ijtimoiy muhiti, psixologik holati hamda xulq-atvor motivlari chuqur o'rganiladi va ular asosida individual yondashuv ishlab chiqiladi. Shuningdek, ushbu shaxslarga nisbatan huquqiy tushuntirish ishlari olib boriladi, ularning sud tomonidan belgilangan majburiyat va cheklovlarga rioya etishi ustidan doimiy nazorat o'rnatiladi hamda ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etish choralari ko'riladi. Bundan tashqari, psixologik yordam ko'rsatish orqali shaxsning salbiy xulq-atvor stereotiplari bartaraf etiladi, ijobiy hayotiy ko'nikmalar shakllantiriladi hamda ularning jamiyatga moslashuvi ta'minlanadi. Ijtimoiy yo'nalishda esa bandlikka ko'maklashish, ta'lim va kasb-hunar o'rganishga jalb etish, moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash kabi chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Ushbu faoliyat O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 7-avgustdagi "Probatsiya to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-938-son) hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-fevraldagi 84-son qarori bilan belgilangan tartib va talablar asosida amalga oshiriladi. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar probatsiya tizimining huquqiy asoslarini belgilab berib, uning samarali ishlashini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida jinoyat-ijroiya siyosatining insonparvarlashuvi jarayonida ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo turlari kengayib bormoqda. 2019-yilda Ichki ishlar vazirligi huzurida Probatsiya xizmati tashkil etildi. Ushbu xizmatning asosiy vazifasi–shartli hukm qilingan, ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo tayinlangan va muddatidan oldin shartli ozod qilingan shaxslarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish hamda ularning jamiyatga qayta moslashuvini ta'minlashdan iborat. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 29 noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"⁴⁴gi PF-27-son farmoniga muvofiq IIV Jamoat xavfsizligi departamentining asosiy vazifalaridan biri bu ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazolarni ijro etishni ta'minlash, probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvorini nazorat qilish, ijtimoiy moslashtirish va qayta jinoyat sodir etilishining oldini olishishlarini tashkil etishdir. Shuningdek ushbu farmonda probatsiya inspektorlarining faoliyati hududiy profilaktika inspektorlari bilan kunlik uzluksiz hamkorlikdat tashkil etilishi; probatsiya inspektorlari zimmasiga profilaktik hisob va ma'muriy nazoratdagilarning shaxsini o'rganish va ularni ijtimoiy moslashtirishishlarida profilaktika inspektorlariga amaliy-uslubiy ko'maklashish bo'yicha qo'shimcha vazifalar yuklanishi nazarda tutildi. Probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlar jinoyat-

⁴⁴ "O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-27-son farmoni

ijroiya huquqi tizimining eng muhim institutlaridan biri bo'lib, u ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazolarga hukm qilingan yoki sud tomonidan probatsiya nazoratiga olingan shaxslarning xulq-atvorini nazorat qilish, ularni tuzatish, tarbiyalash, ijtimoiy jihatdan moslashtirish hamda qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan kompleks, tizimli va uzluksiz chora-tadbirlar majmuasini ifodalaydi. Ushbu faoliyat nafaqat jazoni ijro etishning muqobil shakli sifatida, balki shaxsni jamiyatdan ajratmagan holda uni ijtimoiy hayotga qayta integratsiya qilishga qaratilgan insonparvar huquqiy mexanizm sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur tizim O'zbekiston Respublikasining amaldagi Jinoyat kodeksi, Jinoyat-ijroiya kodeksi hamda 2024-yil 7-avgustda qabul qilingan "Probatsiya to'g'risida"⁴⁵ Qonun (O'RQ-938-son) asosida huquqiy jihatdan tartibga solinadi. Ushbu normativ hujjatlarda probatsiya institutining mazmuni, uning asosiy vazifalari, probatsiya nazoratining tartibi, shuningdek, nazorat ostidagi shaxslarning huquq va majburiyatlari aniq belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, probatsiya faoliyati qonuniylik, insonparvarlik, adolatlilik, shaxs huquqlari va erkinliklarini hurmat qilish hamda individual yondashuv kabi fundamental huquqiy prinsiplarga asoslanadi. Probatsiya tizimida olib boriladigan ijtimoiy ishlar shaxsning jamiyatga qayta moslashuvini ta'minlashda asosiy o'rin tutadi. Ijtimoiy ishlar doirasida nazorat ostidagi shaxsning yashash sharoiti o'rganiladi, uning oilaviy va ijtimoiy muhiti tahlil qilinadi hamda ushbu muhitning shaxs xulq-atvoriga ta'siri baholanadi. Shuningdek, shaxsning bandligini ta'minlash, uni mehnat faoliyatiga jalb etish, kasb-hunar o'rgatish, ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ijtimoiy yordam ko'rsatish va moddiy qo'llab-quvvatlash kabi chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Ushbu ishlar natijasida shaxsning ijtimoiy faolligi oshadi, uning jamiyatdagi o'rni mustahkamlanadi va salbiy ijtimoiy muhitdan uzoqlashish imkoniyati yaratiladi. Huquqiy ishlar esa probatsiya nazoratidagi shaxslarning qonun talablariga rioya etishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda shaxslarga sud tomonidan belgilangan majburiyatlar va cheklovlar batafsil tushuntiriladi, ularga huquqiy maslahatlar beriladi hamda qonunchilik talablarini buzish oqibatlarini haqida ogohlantirish ishlari olib boriladi. Bundan tashqari, huquqiy ishlar shaxsda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish, uni qonunga itoatkor fuqaroga aylantirish, huquqiy mas'uliyat hissini kuchaytirish va huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Psixologik ishlar probatsiya tizimining ajralmas qismi bo'lib, u shaxsning ichki ruhiy holatini o'rganish, uning xulq-atvoridagi salbiy stereotiplarni aniqlash va ularni bartaraf etishga yo'naltirilgan. Ushbu yo'nalishda psixologik diagnostika, individual psixologik suhbatlar, guruhli treninglar, motivatsion mashg'ulotlar hamda stress va agressiv holatlarni kamaytirishga qaratilgan korreksion ishlar amalga oshiriladi. Psixologik yordam shaxsning ruhiy barqarorligini ta'minlaydi, uning ijtimoiy moslashuv jarayonini tezlashtiradi hamda jamiyatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Probatsiya xizmati faoliyatining asosiy vazifalari sifatida qayta jinoyatchilikning oldini olish, shaxslarni ijtimoiy moslashtirish, ularning huquqiy ongini rivojlantirish,

⁴⁵ o'zbekiston Respublikasining Qonuni - "Probatsiya to'g'risida", O'RQ - 938, 07.08.2024-yil <https://www.lex.uz/uz/docs/7050441>

profilaktik nazoratni amalga oshirish, psixologik va ijtimoiy yordam ko'rsatish hamda jamiyatda huquqiy tartib va xavfsizlikni mustahkamlash kabi yo'nalishlar belgilangan. Ushbu vazifalar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, kompleks tarzda amalga oshiriladi. Probatsiya tizimida individual yondashuv tamoyili alohida ahamiyatga ega, chunki har bir shaxsning hayotiy sharoiti, psixologik holati, jinoyat sodir etish sabablari va ijtimoiy muhiti turlicha bo'ladi. Shu sababli har bir nazorat ostidagi shaxs uchun individual reja ishlab chiqiladi va ushbu reja asosida ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlar bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Bunday yondashuv shaxsni samarali tuzatish va uning jamiyatga tez va barqaror moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, probatsiya faoliyatida davlat organlari, mahalla fuqarolar yig'inlari, ichki ishlar organlari, ta'lim muassasalari, bandlikka ko'maklashish markazlari hamda boshqa jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik muhim o'rin tutadi. Ushbu hamkorlik orqali shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularni ish bilan ta'minlash, ta'limga jalb qilish hamda jamiyatga qayta integratsiya qilish imkoniyatlari kengaytiriladi. Probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlar zamonaviy jinoyat-ijroiya siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u jazolashdan ko'ra tuzatish, tarbiyalash va ijtimoiy tiklashga qaratilgan insonparvar huquqiy tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu tizimning samarali ishlashi jamiyatda huquqiy barqarorlikni ta'minlash, jinoyatchilik darajasini kamaytirish hamda fuqarolarning huquqiy ongini oshirishga xizmat qiladi.

Probatsiya nazorati⁴⁶ — muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari, ozodlikni cheklash tarzidagi jazoga hukm qilingan shaxslarning, shartli hukm qilingan shaxslarning va jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslarning xulq-atvori ustidan nazoratni amalga oshirishga, ularda qonunga itoatkorlik xulq-atvorini hamda jamiyatda yurish-turish qoidalariga hurmat bilan munosabatda bo'lishni shakllantirishga, sud tomonidan belgilangan taqiqlarga (cheklovlarga) va majburiyatlarga rioya etilishini ta'minlashga, shuningdek ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilishga qaratilgan faoliyat. Probatsiya nazorati — bu jinoyat sodir etganligi uchun sud tomonidan jamiyatdan to'liq ajratmagan holda muayyan turdagi jazolarga hukm qilingan shaxslar ustidan davlat organlari tomonidan olib boriladigan huquqiy, tarbiyaviy va profilaktik nazorat faoliyatidir. Mazkur nazoratning asosiy maqsadi mahkumlarning qayta jinoyat sodir etishining oldini olish, ularning qonunga hurmat ruhida yashashini shakllantirish, sud tomonidan yuklatilgan majburiyatlar va cheklovlarga qat'iy rioya etilishini ta'minlash hamda ularni jamiyatga moslashtirishdan iborat hisoblanadi. Probatsiya nazorati, odatda, muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari, ozodlikni cheklash jazolariga hukm qilingan shaxslarga, shuningdek shartli hukm qilingan yoki jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod etilgan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi. Ushbu nazorat turi davlatning insonparvarlik tamoyillariga asoslangan bo'lib, mahkumni jamiyatdan ajratmasdan turib uning xulq-atvorini nazorat qilish, tuzatish va ijtimoiy

⁴⁶ o'zbekiston Respublikasining Qonuni – “Probatsiya to'g'risida”, O'RQ – 938, 07.08.2024-yil <https://www.lex.uz/uz/docs/7050441>

foydali hayot tarziga qaytarishga xizmat qiladi. Probatsiya nazorati davomida vakolatli organlar mahkumning yashash joyi, mehnat faoliyati, ta'lim olishi, oilaviy muhitdagi xulq-atvori hamda jamiyatdagi yurish-turish qoidalariga amal qilayotganligini muntazam kuzatib boradi. Shu bilan birga, sud tomonidan belgilangan taqiqlar va majburiyatlar, masalan, muayyan joylarga bormaslik, tungi vaqtda yashash joyini tark etmaslik, spirtli ichimlik iste'mol qilmaslik, muayyan shaxslar bilan aloqa qilmaslik yoki probatsiya organiga belgilangan vaqtda kelib ro'yxatdan o'tib turish kabi talablarning bajarilishi ustidan ham nazorat olib boriladi. Mazkur institutning muhim jihatlaridan biri — ijtimoiy rehabilitatsiya hisoblanadi. Ya'ni probatsiya nazorati faqat jazoni ijro etish yoki cheklov qo'llash bilan cheklanmaydi, balki shaxsning jamiyatga qayta moslashuviga ko'maklashishni ham nazarda tutadi. Bunda mahkumga ishga joylashishda yordam berish, kasb-hunar o'rgatish, psixologik va huquqiy maslahatlar berish, oilaviy va ijtimoiy muammolarini hal etishda ko'maklashish kabi chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Bu esa shaxsning ijtimoiy foydali hayot tarzini tiklashiga, qonunbuzarlikdan tiyilishiga va jamiyatning to'laqonli a'zosiga aylanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, probatsiya nazorati davlatning jinoyatchilikka qarshi kurashish siyosatida profilaktik ahamiyatga ega bo'lib, u jinoyat sodir etgan shaxslarni qayta tarbiyalash va ularni jamiyatga moslashtirish orqali takroriy jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan muhim huquqiy mexanizm hisoblanadi. Shu sababli probatsiya tizimi zamonaviy jinoiy-ijroiya huquqining muhim institutlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Probatsiya nazoratidagi shaxs⁴⁷ — muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari yoki ozodlikni cheklash tarzidagi jazoga hukm qilingan, shartli hukm qilingan, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan hamda probatsiya hisobiga qo'yilgan shaxs. Probatsiya nazoratidagi shaxs — bu sud hukmi yoki qonunchilikda belgilangan boshqa huquqiy asosga ko'ra probatsiya organlari hisobiga qo'yilgan hamda uning xulq-atvori, turmush tarzi va sud tomonidan yuklatilgan majburiyatlarga rioya etishi ustidan nazorat o'rnatilgan shaxs hisoblanadi. Bunday shaxslar, odatda, jamiyatdan to'liq ajratilmagan holda jazo o'tayotgan yoki muayyan shartlar asosida jazoni o'tashdan ozod qilingan fuqarolar toifasiga kiradi. Probatsiya nazoratidagi shaxsning huquqiy maqomi davlat tomonidan belgilangan tartib va cheklovlar asosida shakllanadi hamda uning xulq-atvorini nazorat qilish bilan bir qatorda ijtimoiy jihatdan qayta tarbiyalash va jamiyatga moslashtirish maqsadini ham o'z ichiga oladi. Mazkur toifadagi shaxslarga muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari yoki ozodlikni cheklash tarzidagi jazolarga hukm qilingan shaxslar kiradi. Shuningdek, sud tomonidan shartli hukm qilingan yoki jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslar ham probatsiya hisobiga olinadi. Bu holatda shaxs to'liq ozod hisoblanmaydi, balki u qonunda va sud qarorida nazarda tutilgan talablar hamda cheklovlarga qat'iy amal qilishi lozim bo'ladi. Probatsiya organlari esa ushbu majburiyatlarning bajarilishi ustidan muntazam nazorat olib boradi. Probatsiya nazoratidagi shaxs sud tomonidan

⁴⁷ o'zbekiston Respublikasining Qonuni – “Probatsiya to'g'risida”, O'RQ – 938, 07.08.2024-yil <https://www.lex.uz/uz/docs/7050441>

belgilangan cheklov va majburiyatlarga rioya etishi shart. Jumladan, u probatsiya organiga belgilangan muddatlarda kelib ro'yxatdan o'tishi, yashash joyini o'zgartirganda bu haqda xabar berishi, muayyan hudud yoki joylarga bormasligi, tungi vaqtda yashash joyini tark etmasligi, spirtli ichimliklar yoki giyohvandlik vositalarini iste'mol qilmasligi kabi talablarni bajarishi mumkin. Ayrim hollarda unga mehnat qilish, ta'lim olish yoki davolanish kursidan o'tish majburiyati ham yuklatilishi mumkin. Ushbu talablarning bajarilmasligi qonunchilikda belgilangan tartibda javobgarlikka sabab bo'ladi va ayrim holatlarda jazoni og'irlashtirish yoki shartli ozod qilishni bekor qilish uchun asos bo'lishi mumkin. Probatsiya nazoratidagi shaxsning huquqiy maqomi faqat majburiyatlardan iborat emas. U qonun bilan kafolatlangan huquqlarga ham ega bo'ladi. Xususan, u inson sha'ni va qadr-qimmatining hurmat qilinishi, mehnat qilish, ta'lim olish, tibbiy yordamdan foydalanish, huquqiy maslahat olish va ijtimoiy yordamdan foydalanish huquqlarini saqlab qoladi. Probatsiya organlari bunday shaxslarni faqat nazorat qilish bilangina cheklanmay, balki ularning ijtimoiy moslashuviga ko'maklashish choralari ham ko'radi. Jumladan, ishga joylashtirish, kasb-hunar o'rgatish, psixologik yordam ko'rsatish, oilaviy muammolarni bartaraf etishda maslahat berish kabi ijtimoiy rehabilitatsiya tadbirlari amalga oshiriladi. Shu jihatdan olganda, probatsiya nazoratidagi shaxs tushunchasi jinoiy-ijroiya huquqida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ushbu institutning asosiy vazifasi shaxsni jamiyatdan ajratgan holda jazolash emas, balki uning qayta tarbiyalanishiga, qonunga itoatkor xulq-atvorni shakllantirishiga va jamiyatga moslashishiga erishishdan iboratdir. Probatsiya tizimi orqali davlat bir tomondan sud hukmlarining ijrosini ta'minlasa, ikkinchi tomondan esa shaxsning ijtimoiy foydali hayotga qaytishiga ko'maklashadi. Natijada probatsiya nazoratidagi shaxs jamiyat uchun xavf tug'dirmaydigan, qonunga hurmat bilan munosabatda bo'ladigan va huquqbuzarlik sodir etishdan tiyiladigan fuqaro sifatida shakllanishi ko'zda tutiladi. Probatsiya xizmati faoliyatida probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki zamonaviy jinoiy-ijroiya siyosatining asosiy maqsadi faqat jinoyat sodir etgan shaxsni jazolash bilan cheklanmay, balki uni qayta tarbiyalash, jamiyatga moslashtirish hamda takroriy jinoyatchilikning oldini olishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan probatsiya tizimi insonparvarlik, qonuniylik va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan holda faoliyat yuritadi. Probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlar — bu mahkumlarning qonunga itoatkor xulq-atvorini shakllantirish, ularning huquqiy ongini oshirish, ruhiy holatini barqarorlashtirish hamda jamiyatga qayta moslashuviga ko'maklashishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimidir. Mazkur faoliyat probatsiya nazoratidagi shaxslarning ijtimoiy foydali hayot tarzini shakllantirish, ularning oilaviy va mehnat munosabatlarini tiklash, shuningdek salbiy muhit ta'siridan himoya qilishda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda jinoyatchilikka qarshi kurashishda faqat jazo choralari qo'llash yetarli emasligi amaliyotda o'z isbotini topmoqda. Chunki shaxsni jamiyatdan ajratib qo'ymasdan turib, uni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, huquqiy jihatdan himoya

qilish va psixologik yordam ko'rsatish orqali tuzatish samaraliroq natija beradi. Shu sababli probatsiya tizimida ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlarni tashkil etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, ishga joylashtirish, kasb-hunar o'rgatish, oilaviy muammolarni hal etish, psixologik maslahatlar berish hamda huquqiy tushuntirish ishlari probatsiya nazoratidagi shaxslarning jamiyatga qayta integratsiyalashuviga xizmat qiladi. Mazkur faoliyatning mohiyati shundaki, probatsiya nazoratidagi shaxslarni faqat nazorat qilish emas, balki ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash orqali qonunga hurmat ruhida tarbiyalash va ijtimoiy foydali hayotga qaytarish asosiy maqsad qilib olinadi. Shu bilan birga, bunday ishlar takroriy jinoyatchilikning oldini olish, jamiyat xavfsizligini ta'minlash hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan olganda, probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlar zamonaviy probatsiya tizimining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u shaxsni tuzatish, qayta ijtimoiylashtirish va jamiyatga moslashtirishga xizmat qiluvchi muhim huquqiy hamda ijtimoiy mexanizm hisoblanadi. Probatsiya nazoratidagi shaxslarga ijtimoiy-huquqiy va psixologik yordam — bu probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning xulq-atvorini nazorat qilish bilan bir qatorda, ularning ijtimoiy muammolarini bartaraf etish, huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash hamda ruhiy holatini barqarorlashtirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimidir. Mazkur faoliyatning asosiy maqsadi shaxsni jamiyatdan ajratmagan holda qayta tarbiyalash, unda qonunga itoatkor xulq-atvorni shakllantirish, ijtimoiy foydali hayot tarziga qaytarish hamda takroriy jinoyatchilikning oldini olishdan iborat hisoblanadi. Probatsiya tizimining zamonaviy yondashuviga ko'ra, jazo ijrosi faqat cheklov va nazorat choralaridan iborat bo'lmay, balki shaxsni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish va jamiyatga moslashtirish bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshiriladi. Mazkur faoliyatning mohiyati shundaki, probatsiya nazoratidagi shaxs jazoni jamiyatdan to'liq ajratilmagan holda o'taydi va shu sababli uning ijtimoiy aloqalari uzilib qolishining oldini olish muhim ahamiyat kasb etadi. Agar shaxs ijtimoiy muhitdan chetda qolsa, ishsizlik, oilaviy muammolar, huquqiy savodsizlik yoki ruhiy tushkunlik holatiga tushib qolishi mumkin. Bu esa uning qayta huquqbuzarlik sodir etish xavfini oshiradi. Shu bois probatsiya xizmati tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy-huquqiy va psixologik yordam shaxsning jamiyatdagi o'rnini tiklash, ijtimoiy moslashuvini ta'minlash hamda uni qonuniy hayot tarziga qaytarishga xizmat qiladi. Bunday yordam orqali shaxsning o'z xatti-harakatlariga nisbatan mas'uliyat hissi kuchayadi, huquqiy ongi va huquqiy madaniyati yuksaladi. Ijtimoiy yordam probatsiya nazoratidagi shaxslarni qo'llab-quvvatlashning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yordam turi orqali shaxsni ishga joylashtirish, kasb-hunar o'rgatish, qayta tayyorlash kurslariga jalb etish, moddiy va maishiy muammolarini hal etishda ko'maklashish choralari amalga oshiriladi. Shuningdek, uy-joy masalalari, tibbiy yordam olish, ijtimoiy nafaqa yoki moddiy yordam tayinlanishida amaliy ko'mak beriladi. Chunki shaxsning barqaror mehnat faoliyatiga ega bo'lishi va ijtimoiy himoyalaniishi uning qonunga itoatkor hayot

tarziga qaytishida muhim omil hisoblanadi. Shu sababli probatsiya organlari davlat idoralari, mahalla fuqarolar yig'inlari, bandlik organlari va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlikda ijtimoiy yordam choralari amalga oshiradi. Huquqiy yordam esa probatsiya nazoratidagi shaxslarning huquqiy savodxonligini oshirish, ularning qonuniy manfaatlarini himoya qilish va huquqlarini tiklashga qaratilgan faoliyatdir. Bu jarayonda shaxslarga amaldagi qonunchilik mazmuni tushuntiriladi, ularning huquq va majburiyatlari haqida huquqiy maslahatlar beriladi hamda zarur hujjatlarni rasmiylashtirishda ko'maklashiladi. Jumladan, pasport yoki boshqa shaxsni tasdiqlovchi hujjatlarni tiklash, ishga joylashish uchun zarur hujjatlarni tayyorlash, aliment, pensiya yoki boshqa ijtimoiy huquqlar bilan bog'liq masalalarda huquqiy yordam ko'rsatiladi. Huquqiy yordamning asosiy maqsadi shaxsning huquqiy ongini oshirish, uni qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalash va huquqbuzarlik sodir etishining oldini olishdan iboratdir. Psixologik yordam probatsiya nazoratidagi shaxslarni qayta ijtimoiylashtirish jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Chunki jinoyat sodir etgan yoki jazo o'tayotgan shaxslar ko'pincha ruhiy tushkunlik, stress, agressivlik, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar yoki ichki psixologik ziddiyatlarni boshdan kechiradi. Shu sababli probatsiya xizmati tomonidan ularga psixologik maslahatlar berish, motivatsiyasini shakllantirish, salbiy xulq-atvor omillarini kamaytirish hamda ijtimoiy-psixologik portretini aniqlash bo'yicha ishlar olib boriladi. Psixologik yordam orqali shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchi tiklanadi, jamiyatga moslashuvi yengillashadi va ijobiy hayotiy maqsadlarni shakllantirishga erishiladi. Bu esa o'z navbatida takroriy jinoyatchilikning oldini olish va shaxsning ijtimoiy foydali hayot tarzini shakllantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, probatsiya nazoratidagi shaxslarga ijtimoiy, huquqiy va psixologik yordam ko'rsatish tizimi probatsiya faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u shaxsni nazorat qilish bilan bir qatorda uning ijtimoiy reabilitatsiyasi va jamiyatga qayta integratsiyalashuvini ta'minlashga qaratilgan muhim huquqiy hamda tarbiyaviy mexanizm hisoblanadi. Mazkur faoliyat orqali davlat insonparvarlik tamoyillariga amal qilgan holda shaxsning tuzalishiga, qonuniy hayot tarziga qaytishiga va jamiyatning to'laqonli a'zosiga aylanishiga ko'maklashadi. Probatsiya xizmati faoliyatining asosiy vazifalari jamiyat xavfsizligini ta'minlash, jinoyatchilikning oldini olish, probatsiya nazoratidagi shaxslarni qayta tarbiyalash hamda ularni ijtimoiy foydali hayot tarziga qaytarishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishdan iboratdir. Probatsiya tizimi o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasining "Probatsiya to'g'risida"gi Qonuni, Jinoyat kodeksi, Jinoyat-ijroiya kodeksi hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida olib boradi. Mazkur qonunchilik hujjatlarida probatsiya xizmatining vakolatlari, nazorat shakllari, profilaktik tadbirlar hamda probatsiya nazoratidagi shaxslarning huquq va majburiyatlari belgilab qo'yilgan. Probatsiya xizmatining faoliyati insonparvarlik, qonuniylik, ijtimoiy adolat va shaxsga individual yondashuv tamoyillariga asoslanadi. Probatsiya xizmatining eng muhim vazifalaridan biri — sud tomonidan belgilangan taqiqlar, cheklovlar va majburiyatlar ustidan samarali nazoratni ta'minlash hisoblanadi. Probatsiya nazoratidagi shaxslar sud

hukmiga muvofiq muayyan majburiyatlarni bajarishi shart bo'lib, probatsiya organlari ushbu talablarning ijrosini muntazam ravishda kuzatib boradi. Jumladan, shaxsning probatsiya organiga belgilangan muddatlarda kelib ro'yxatdan o'tishi, yashash joyini o'zgartirmasligi yoki bu haqda oldindan xabar berishi, muayyan hududlarga bormasligi, spirtli ichimliklar va giyohvandlik vositalarini iste'mol qilmasligi kabi cheklovlarga amal qilishi nazorat qilinadi. Mazkur nazoratning asosiy maqsadi shaxsning qayta huquqbuzarlik sodir etishining oldini olish, sud hukmlarining ijrosini ta'minlash hamda jamiyat xavfsizligini saqlashdan iboratdir. Probatsiya xizmatining yana bir muhim vazifasi probatsiya nazoratidagi shaxslarni ijtimoiy moslashtirish va reabilitatsiya qilish hisoblanadi. Qonunchilikka ko'ra, probatsiya organlari nazoratdagi shaxslarning mehnat bilan bandligini ta'minlash, ularni o'qishga yoki kasb-hunar egallashga yo'naltirish, ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish choralarini ko'rish lozim. Chunki ishsizlik, ijtimoiy himoyasizlik va moddiy qiyinchiliklar ko'pincha takroriy jinoyatchilikka sabab bo'luvchi omillar hisoblanadi. Shu bois probatsiya xizmatlari bandlik organlari, mahallalar, ta'lim muassasalari va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlikda nazoratdagi shaxslarni ishga joylashtirish, kasbga o'qitish va qayta tayyorlash tadbirlarini amalga oshiradi. Bu esa shaxsning jamiyatga moslashuviga, iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashga va qonuniy hayot tarziga qaytishiga xizmat qiladi. Probatsiya faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri huquqiy va psixologik yordam ko'rsatishdir. Probatsiya nazoratidagi shaxslar bilan individual profilaktik suhbatlar o'tkaziladi, ularning huquqiy savodxonligini oshirish, huquqiy ongini shakllantirish va qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalashga qaratilgan tushuntirish ishlari olib boriladi. Shu bilan birga, psixologik yordam orqali shaxsning ichki ruhiy holati o'rganiladi, agressivlik, tushkunlik, ijtimoiy moslashuvdagi muammolar va salbiy xulq-atvor omillari aniqlanadi. Psixologlar va probatsiya xodimlari tomonidan motivatsion suhbatlar, psixologik maslahatlar va tarbiyaviy tadbirlar o'tkazilishi natijasida shaxsning ijobiy dunyoqarashi shakllantiriladi hamda uning jamiyatga moslashuviga ko'maklashiladi. Mazkur faoliyatning asosiy maqsadi shaxsning ma'naviy-ruhiy jihatdan sog'lomlashuvi va takroriy jinoyat sodir etish ehtimolini kamaytirishdan iboratdir. Takroriy jinoyatchilikning oldini olish probatsiya xizmatining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu maqsadda probatsiya nazoratidagi shaxslar bilan individual profilaktik ishlar olib boriladi, ularning yashash muhiti, oilaviy sharoiti va ijtimoiy aloqalari o'rganiladi. Jinoyat sodir etishga moyilligi mavjud bo'lgan shaxslar bilan alohida nazorat va tarbiyaviy tadbirlar amalga oshiriladi. Profilaktik suhbatlar, ogohlantirishlar, ijtimoiy-ma'naviy tadbirlar va psixologik yondashuvlar orqali shaxsning huquqbuzarlikka bo'lgan moyilligi kamaytiriladi. Bu esa jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish va kriminogen vaziyatni barqarorlashtirishga xizmat qiladi. Probatsiya xizmatining samarali faoliyati davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan o'zaro hamkorlik asosida amalga oshiriladi. Jumladan, mahalla fuqarolar yig'inlari, bandlikka ko'maklashish markazlari, ta'lim muassasalari, tibbiyot tashkilotlari, ichki ishlar organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorlikda

probatsiya nazoratidagi shaxslarni ijtimoiy foydali mehnatga jalb qilish, ularning sog'lig'ini tiklash, oilaviy va maishiy muammolarini hal etish bo'yicha kompleks choralar ko'riladi. Ayniqsa, giyohvandlik yoki alkogolizmga moyil shaxslarni davolanishga yo'naltirish, yoshlarni kasb-hunarga o'qitish hamda moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash tadbirlari muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, probatsiya xizmatining vazifalari faqat nazorat qilish bilan cheklanmaydi. U shaxsni qayta tarbiyalash, jamiyatga moslashtirish, huquqiy va psixologik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy rehabilitatsiya qilish hamda takroriy jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan keng qamrovli faoliyatni o'z ichiga oladi. Mazkur vazifalarning samarali amalga oshirilishi jamiyat xavfsizligini ta'minlash, inson huquqlarini himoya qilish va huquqbuzarliklarning kamayishiga xizmat qiluvchi muhim huquqiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy-psixologik ishlar — bu jinoyat sodir etgan yoki sud tomonidan muayyan cheklovlar belgilangan shaxslarning qayta huquqbuzarlik sodir etishining oldini olish, ularni jamiyatga moslashtirish hamda huquqiy ongini shakllantirishga qaratilgan kompleks profilaktik va rehabilitatsion chora-tadbirlar tizimidir. Mazkur faoliyatning asosiy maqsadi shaxsni jazolash bilangina cheklanib qolmay, balki uni ijtimoiy foydali hayot tarziga qaytarish, bandligini ta'minlash, ruhiy-psixologik holatini barqarorlashtirish hamda jamiyatda o'z o'rnini topishiga amaliy ko'mak berishdan iboratdir. Shu sababli probatsiya organlari tomonidan har bir nazorat ostidagi shaxs bilan individual yondashuv asosida ishlash tamoyili qo'llaniladi.

Ijtimoiy-psixologik ishlarning dastlabki bosqichida nazoratga olingan har bir shaxs bilan profilaktik va psixologik suhbatlar o'tkaziladi. Ushbu suhbatlar davomida shaxsning oilaviy ahvoli, yashash sharoiti, ijtimoiy muhitga moslashish darajasi, ruhiy holati, stressga moyilligi, agressiv xatti-harakatlari, zararli odatlari, muomala madaniyati hamda qayta jinoyat sodir etish xavfini yuzaga keltiruvchi omillar o'rganiladi. Olingan ma'lumotlar asosida shaxsning ijtimoiy-psixologik portreti shakllantiriladi.

Mazkur portret probatsiya xodimlariga nazorat ostidagi shaxsning xulq-atvorini chuqur tahlil qilish, uning muammolarini aniqlash va kelgusida olib boriladigan profilaktik ishlarni to'g'ri tashkil etish imkonini beradi. Shuningdek, to'plangan ma'lumotlar asosida har bir shaxs uchun individual rehabilitatsiya va ijtimoiy moslashtirish dasturi ishlab chiqiladi. Ushbu dasturda shaxs bilan olib boriladigan profilaktik suhbatlar rejasi, psixologik yordam ko'rsatish mexanizmlari, kasb-hunarga o'qitish, bandligini ta'minlash, oilaviy muammolarini bartaraf etish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish hamda huquqiy tushuntirish ishlarini amalga oshirish kabi yo'nalishlar belgilanadi.

Individual dastur shaxsning ehtiyojlari va muammolaridan kelib chiqib tuzilishi sababli, uning ijtimoiy moslashuv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda qayta huquqbuzarlik sodir etish ehtimolini kamaytiradi. Probatsiya organlari tomonidan

“Ishga marhamat” kabi tadbirlarni tashkil etish ham ijtimoiy-psixologik ishlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur tadbirlar orqali nazorat ostidagi shaxslarni kasb-hunarga o‘qitish, ularni mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan mutaxassisliklarga yo‘naltirish, bo‘sh ish o‘rinlariga joylashtirish hamda tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish choralari ko‘riladi. Shu bilan birga, ehtiyojmand shaxslarni “Temir daftar”, “Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari”⁴⁸ kabi ijtimoiy himoya tizimlariga kiritish orqali ularga moddiy va ma‘naviy yordam ko‘rsatish masalalari ham hal etiladi. Bu esa shaxsning iqtisodiy ahvolini yaxshilash, noqonuniy yo‘llar orqali daromad topishga bo‘lgan ehtiyojini kamaytirish va jamiyatda barqaror hayot kechirishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, probatsiya nazorati ostidagi shaxslarni rag‘batlantirish mexanizmlari ham qonunchilik asosida qo‘llaniladi. Jumladan, nazorat talablariga rioya qilgan, ijobiy xulq-atvor ko‘rsatgan, mehnat faoliyati bilan shug‘ullangan va jamoat tartibini buzmagani shaxslarga nisbatan sud tomonidan belgilangan ayrim cheklovlarni muddatidan oldin bekor qilish yoki yengillashtirish haqida sudga taqdimnoma kiritilishi mumkin.

Mazkur rag‘batlantirish chorasi odatda yil davomida kamida ikki marotaba ko‘rib chiqilishi amaliyotda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa nazorat ostidagi shaxslarni qonunlarga hurmat ruhida yashashga, intizomli bo‘lishga va ijobiy xulq-atvorni davom ettirishga undaydi.

Umuman olganda, probatsiya nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy-psixologik ishlar davlatning insonparvarlik va profilaktika siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tizimning asosiy mohiyati shaxsni jamiyatdan ajratib qo‘yish emas, balki unga huquqiy, psixologik va ijtimoiy yordam ko‘rsatish orqali qayta tarbiyalash, jamiyatga moslashtirish hamda kelgusida jinoyatchilikning oldini olishdan iboratdir.

Shu jihatdan, probatsiya faoliyati “Qayta xato qilmaslik”⁴⁹ tamoyiliga asoslangan bo‘lib, insonning huquqiy ongini yuksaltirish, ijtimoiy mas‘uliyatini kuchaytirish va uni jamiyatning to‘laqonli a‘zosi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Probatsiya nazoratini amalga oshirish jarayoni probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvori ustidan tizimli nazorat o‘rnatish, ularning sud tomonidan yuklatilgan majburiyat va cheklovlarga rioya etishini ta‘minlash, qayta huquqbuzarlik yoki jinoyat sodir etilishining oldini olish hamda shaxslarni jamiyatga moslashtirishga qaratilgan kompleks tashkiliy-huquqiy faoliyat hisoblanadi.

Mazkur faoliyat O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya qonunchiligi, probatsiya faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar hamda Ichki ishlar vazirligi tomonidan tasdiqlangan yo‘riqnomalar asosida amalga oshiriladi. Probatsiya nazoratining asosiy maqsadi shaxsni jamiyatdan ajratmagan holda uni nazorat qilish, huquqiy tarbiyalash,

⁴⁸ o‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining buyrug‘i –“Probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvori ustidan nazoratni amalga oshirish tartibi to‘g‘risidagi Yo‘riqnomani tasdiqlash haida”-IIV-403,19.07.2025

⁴⁹ o‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining buyrug‘i –“Probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvori ustidan nazoratni amalga oshirish tartibi to‘g‘risidagi Yo‘riqnomani tasdiqlash haida”-IIV-403,19.07.2025

ijtimoiy foydali hayot tarziga yo'naltirish va yangi jinoyat sodir etilishining oldini olishdan iboratdir.

Probatsiya bo'linmasi tomonidan probatsiya nazoratidagi shaxs probatsiya hisobiga olingan kundan boshlab uch kun ichida tegishli tuman yoki shahar ichki ishlar boshqarmasi yoxud bo'limi boshlig'iga ushbu shaxs bilan profilaktik tadbirlarni amalga oshirish zarurligi haqida maxsus bildirgi yuboriladi. Ushbu tartib nazorat ostidagi shaxs bilan ichki ishlar organlari hamkorligida tizimli ishlashni tashkil etish uchun muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Tuman yoki shahar ichki ishlar boshqarmasi boshlig'i esa mazkur bildirgini shu kunning o'zida shaxs yashash hududi uchun mas'ul bo'lgan profilaktika inspektoriga topshiradi hamda unga huquqbuzarlik va yangi jinoyatlarning oldini olish yuzasidan tegishli ko'rsatmalar beradi.

Bildirgining nusxasi probatsiya nazoratidagi shaxsning yig'majildiga joylashtirilishi esa nazoratning hujjatlashtirilgan holda yuritilishini ta'minlaydi. Profilaktika inspektori probatsiya nazoratidagi shaxs bilan muntazam ravishda profilaktik suhbatlar olib boradi va uning xulq-atvori, yashash sharoiti, ijtimoiy muhiti hamda qonuniy talablarga rioya etishi yuzasidan tezkor-profilaktik ishlarni amalga oshiradi.

Mazkur faoliyat natijalari haqida probatsiya bo'linmasiga har oyda kamida bir marta ma'lumot taqdim etiladi. Suhbat bayonlarining probatsiya bo'linmasiga topshirilishi esa shaxsning ijtimoiy va huquqiy holatini muntazam monitoring qilish imkonini beradi. Bu orqali probatsiya nazoratidagi shaxsning qayta jinoyat sodir etish ehtimoli baholanadi va zarurat tug'ilganda qo'shimcha profilaktik choralar belgilanadi. Probatsiya nazoratidagi shaxslarni nazorat qilishda mahalla fuqarolar yig'inlari ham muhim hamkor subyekt sifatida ishtirok etadi.

Probatsiya bo'linmasi tomonidan mahalla fuqarolar yig'ini raisiga jamoat tarbiyachisini biriktirish masalasini ko'rib chiqish yuzasidan so'rovnoma yuboriladi. Mahalla tomonidan hayotiy tajribaga ega, obro'-e'tiborli va shaxs xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsata oladigan fuqarolar aniqlanib, ularning roziligi asosida jamoat tarbiyachisi sifatida biriktiriladi. Jamoat tarbiyachisi probatsiya nazoratidagi shaxs bilan tarbiyaviy va tushuntirish ishlarini olib boradi, uning kundalik hayoti va muomala madaniyatini kuzatadi hamda ijobiy xulq-atvor shakllanishiga ko'maklashadi.

Mazkur mexanizm fuqarolik jamiyati institutlarini probatsiya faoliyatiga jalb qilish orqali ijtimoiy nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi. Probatsiya nazoratiga olingan va probatsiya hisobidan chiqarilgan shaxslar haqidagi ma'lumotlarning Ichki ishlar vazirligining "Probatsiya hisobi" axborot tizimiga onlayn tarzda kiritilishi esa nazorat jarayonining raqamlashtirilgan holda yuritilishini ta'minlaydi. Ushbu axborot tizimi orqali probatsiya nazoratidagi shaxslarning hisobini yuritish, ularning sud tomonidan yuklatilgan majburiyatlarga rioya etishini monitoring qilish hamda huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha tezkor choralar ko'rish imkoniyati yaratiladi.

Sud tomonidan probatsiya nazoratidagi shaxsga nisbatan belgilangan taqiqlar va majburiyatlarga rioya etilishini nazorat qilish probatsiya faoliyatining muhim

yo'nalishlaridan biridir. Xususan, probatsiya bo'linmasi xodimlari tomonidan shaxsning yashash joyiga kirilgan har bir holat yuzasidan yigirma to'rt soat ichida prokurorga yozma yoki elektron shaklda xabar berilishi qonuniylik va prokuror nazoratini ta'minlashga qaratilgan muhim kafolat hisoblanadi. Bu esa probatsiya nazorati davomida fuqarolarning huquq va erkinliklari buzilishining oldini olishga xizmat qiladi.

Muayyan shaxslar bilan aloqa o'rnatishni taqiqlash bo'yicha sud tomonidan belgilangan cheklovlarga rioya etilishi ustidan nazorat ham bir nechta mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Jumladan, jamoat tarbiyachisi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarni tekshirish, probatsiya nazoratidagi shaxsning yashash, ish yoki o'qish joyini kuzatish hamda ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyat-qidiruv bo'linmalari bilan hamkorlikda nazorat tadbirlarini olib borish orqali mazkur talablarning bajarilishi ta'minlanadi. Ushbu choralar shaxsning salbiy muhitga qayta tushib qolishining oldini olishga qaratilgan. Shuningdek, sud tomonidan aloqa vositalari va Internet jahon axborot tarmog'idan foydalanishga doir taqiqlar belgilangan hollarda probatsiya bo'linmasi ushbu cheklovlarga rioya etilishini alohida tartibda nazorat qiladi. Bunda mutaxassislarga tegishli xabarnomalar yuboriladi, shaxs foydalanayotgan uyali aloqa vositalari va kompyuter texnikalari tekshiriladi hamda bevosita yoki bilvosita suhbatlar o'tkaziladi. Zarur hollarda esa tezkor-qidiruv tadbirlari doirasida qo'shimcha tekshiruvlar amalga oshirilishi mumkin. Mazkur choralar axborot texnologiyalaridan noqonuniy foydalanish yoki yangi huquqbuzarliklarni sodir etish xavfini kamaytirishga qaratilgan.

Sud tomonidan yetkazilgan moddiy zararni qoplash majburiyati yuklatilgan hollarda probatsiya bo'linmasi Majburiy ijro byurosining hududiy bo'linmalariga xabarnoma yuborish orqali ushbu majburiyatning bajarilishini nazorat qiladi. Bu esa jabrlanuvchilarning huquqlarini tiklash va sud qarorlarining ijrosini ta'minlashga xizmat qiladi. Voyaga yetmagan probatsiya nazoratidagi shaxslar bilan ishlashda esa alohida yondashuv qo'llaniladi.

Ularning yosh xususiyatlari, ruhiy holati, oilaviy muhiti va individual ehtiyojlari hisobga olinib, ijtimoiy moslashtirish dasturlari ishlab chiqiladi. Ushbu jarayonda otanonalar yoki qonuniy vakillar, pedagoglar, psixologlar, vasiylik va homiylik organlari vakillari jalb etiladi. Voyaga yetmaganlarning yashash sharoitlari har chorakda o'rganilib, bu haqda tegishli dalolatnoma rasmiylashtiriladi. Bunday tizimli yondashuv voyaga yetmaganlarni qayta tarbiyalash, ularning huquqiy ongi va ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, sud tomonidan narkologik yoki tanosil kasalliklaridan davolanish majburiyati yuklatilgan shaxslarni davolanish kursiga joylashtirish ham probatsiya nazoratining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu borada ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'linmalari tegishli narkologiya muassasalari yoki teri-tanosil kasalliklari dispanserlari bilan hamkorlikda faoliyat yuritadi. Mazkur chora shaxsning sog'lig'ini tiklash, zararli odatlardan voz kechishini ta'minlash hamda uning ijtimoiy hayotga moslashuviga ko'maklashishga qaratilgan. Umuman olganda, probatsiya nazoratini

amalga oshirish tizimi davlat organlari, mahalla institutlari, profilaktika inspektorlari, jamoat tarbiyachilari, psixologlar, pedagoglar hamda boshqa hamkor tashkilotlarning o'zaro hamkorligi asosida olib boriladigan kompleks nazorat va rehabilitatsiya mexanizmi hisoblanadi.

Ushbu tizimning asosiy maqsadi shaxsni qayta jinoyat sodir etishdan tiyish, uning huquqiy ongini oshirish, ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va jamiyatga foydali inson sifatida qaytarishdan iboratdir. Xulosa qilib aytganda, probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlar davlatning jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan insonparvarlik siyosatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur faoliyatning asosiy mohiyati jazoni ijro etish yoki nazoratni amalga oshirish bilangina cheklanib qolmay, balki shaxsni qayta tarbiyalash, uning huquqiy ongini oshirish, ijtimoiy moslashuvini ta'minlash hamda jamiyatga foydali a'zo sifatida qayta shakllantirishdan iboratdir. Probatsiya tizimi orqali nazorat ostidagi shaxslarning xulq-atvorini kuzatish, ularning ijtimoiy muammolarini aniqlash, ruhiy holatini barqarorlashtirish, bandligini ta'minlash va qayta jinoyat sodir etishining oldini olishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Shu jihatdan, probatsiya faoliyati jinoyatchilikka qarshi kurashning faqat jazolashga asoslangan usuli emas, balki profilaktik, tarbiyaviy va rehabilitatsion mexanizm sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Probatsiya xizmatining ijtimoiy yo'nalishdagi vazifalari, avvalo, nazorat ostidagi shaxslarning jamiyatga moslashuviga ko'maklashishga qaratilgan bo'lib, bunda ularning yashash sharoiti, oilaviy muhiti, moddiy ahvoli, bandlik darajasi va ijtimoiy himoyaga ehtiyoji o'rganiladi. Ushbu jarayonda ehtiyojmand shaxslarni ijtimoiy daftarlarga kiritish, kasb-hunarga o'qitish, doimiy ish bilan ta'minlash, tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish hamda davlat va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda amaliy yordam ko'rsatish choralari ko'riladi. Bu esa shaxsning qonunga xilof yo'lga qayta kirib ketishining oldini olish, uni iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlash hamda jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini tiklashga xizmat qiladi. Huquqiy ishlarning asosiy mazmuni esa probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularga amaldagi qonunchilik mazmun-mohiyatini tushuntirish, sud tomonidan yuklatilgan majburiyatlar va cheklovlarga rioya etilishini ta'minlashdan iboratdir. Bu borada profilaktik suhbatlar, huquqiy targ'ibot tadbirlari va individual tushuntirish ishlari olib boriladi. Shuningdek, nazorat ostidagi shaxslarning huquq va majburiyatlarini tushuntirish, ularni huquqbuzarlik oqibatlarini haqida ogohlantirish hamda huquqiy madaniyatini yuksaltirish probatsiya faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi. Intizomli xulq-atvor ko'rsatgan shaxslarga nisbatan rag'batlantirish choralari qo'llash, jumladan sud tomonidan belgilangan ayrim cheklovlarni yengillashtirish haqida taqdimnoma kiritish ham huquqiy ta'sir mexanizmining muhim elementi hisoblanadi. Psixologik ishlarning mohiyati esa nazorat ostidagi shaxsning ruhiy holatini o'rganish, undagi salbiy xulq-atvor omillarini aniqlash hamda psixologik barqarorlikni shakllantirishdan iboratdir. Shu maqsadda har bir shaxs bilan individual suhbatlar o'tkazilib, uning stressga moyilligi, agressiv xatti-harakatlari, ijtimoiy moslashuv

darajasi, oilaviy nizolari, zararli odatlari va ruhiy muammolari tahlil qilinadi. Olingan ma'lumotlar asosida ijtimoiy-psixologik portret shakllantirilib, individual reabilitatsiya dasturlari ishlab chiqiladi. Psixologik yordam ko'rsatish orqali shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini tiklash, ijobiy hayotiy maqsadlarni shakllantirish va jamiyatga moslashuvini kuchaytirish imkoniyati yaratiladi. Probatsiya faoliyatining huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Jinoyat kodeksi, Jinoyat-ijroiya kodeksi, "Probatsiya to'g'risida"gi qonun hujjatlari hamda ichki ishlar organlari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar bilan mustahkamlangan. Ushbu qonunchilik hujjatlarida probatsiya nazoratining maqsadi, vazifalari, nazorat ostidagi shaxslarning huquq va majburiyatlari, profilaktik hamda reabilitatsion choralarni amalga oshirish tartibi belgilab qo'yilgan. Xususan, qonunchilikda inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, shaxsni ijtimoiy moslashtirish, qayta jinoyatchilikning oldini olish hamda jazoni ijro etishda insonparvarlik tamoyiliga amal qilish ustuvor vazifa sifatida e'tirof etiladi. Shunday qilib, probatsiya xizmati nazorati ostidagi shaxslar bilan olib boriladigan ijtimoiy, huquqiy va psixologik ishlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan kompleks faoliyat tizimini tashkil etadi. Ushbu tizimning asosiy maqsadi shaxsni jazolash emas, balki uni tuzatish, qayta tarbiyalash va jamiyatga foydali inson sifatida qaytarishdan iboratdir. Mazkur faoliyat orqali nazorat ostidagi shaxslarning huquqiy ongi va ijtimoiy mas'uliyati oshiriladi, ularning bandligi ta'minlanadi, ruhiy-psixologik muammolari bartaraf etiladi hamda jamiyatga moslashuvi kuchaytiriladi. Natijada esa qayta jinoyatchilik kamayadi, jamiyatda barqarorlik va qonun ustuvorligi mustahkamlanadi. Shu sababli probatsiya tizimi zamonaviy huquqiy davlatning muhim profilaktik va ijtimoiy-himoya institutlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

- O'zbekiston O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
- Respublikasi Jinoyat ijroiya kodeksi
- O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi – 22.09.1994 – Toshkent
- O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi // URL: <http://lex.uz/docs/163629>
- o'zbekiston Respublikasining Qonuni – "Ichki ishlar organlari to'g'risida", O'RQ – 407, 16.09.2016-yil
- o'zbekiston Respublikasining Qonuni – "Probatsiya to'g'risida", O'RQ – 938, 07.08.2024-yil <https://www.lex.uz/uz/docs/7050441>
- o'zbekiston Respublikasining Qonuni – "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida", O'RQ – 681, 20.04.2021-yil
- o'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining buyrug'i – "Probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvori ustidan nazoratni amalga oshirish tartibi to'g'risidagi Yo'riqnomani tasdiqlash haida"-IIV-403,19.07.2025
- Internet resurslar: www.lex.uz – O'zbekiston qonunchilik bazasi.

- Internet saytlar: <http://www.https://uz.wikipedia>.
- <http://www.advice.uz>
- <http://www.insonhuquqlari.uz/oz/menu/makumlarning-uulari>
www.norma.uz